

Terra de diables

Heribert Masana i Soler

Amb el títol "Terra de dimonis" s'encapçalava un escrit d'en Xavier Fàbregas en l'opuscle que s'edità el 1980 per l'estrena dels nous vestits del Ball de Diables de Vilanova, pintats per l'artista Armand Cardona Torrandell. A diferència d'aquell any, quan el fet de renovar un vestuari, que es portava des de 1947, comportava molt d'enrenou social i mediàtic, ara ja va sent "tradicional" i habitual la pràctica d'anar renovant i estrenant nous vestits pel Ball de Diables, una pràctica que s'acabà d'instaurar el 1995 amb els nous vestits pintats per l'artista Joaquim Budesca. De fet, els anys de durada del vestuari han anat disminuint, degut, sobretot, a la gran quantitat de pirotècnia que es llença últimament. Les enceses únicament de carretilles dels anys setanta i vuitanta ja no es poden comparar amb les dels anys noranta i d'aquest inici de segle.

El concepte "Terra de diables" ja defineix que vivim en uns territoris on aquesta pràctica o joc ha arrelat amb força. Els estudis històrics, antropològics, etnològics i folklòrics són diversos entorn dels orígens i simbolisme dels diables i dimonis a casa nostra, però no sempre coincideixen en els conceptes generals. No ens allargarem ara en hipotesis que ningú podria afirmar, però el que sí s'entreu és que estem parlant d'uns personatges que emergeixen del nostre subconscient i que van modificant-se segons les nostres necessitats o inquietuds.

Segurament, molt abans que les oficioses processons del Corpus (cap el segle XIV, segons els indrets), certes celebracions cortesanes (cap el segle XII) i altres manifestacions del teatre medieval en representacions religioses durant la baixa Edat Mitjana manllevessin una sèrie d'imatgeria i personatges del que se sol anomenar "paganisme" (utilitzant-lo amb totes les cometes que calguin, ja que aquest mot només fa referència a les antigues creences i rituals del camp), ja devien existir una sèrie de pràctiques individuals o col·lectives que podrien ser l'embrió del que entenem actualment com a Ball de Diables, tot i que aquesta denominació ja comporta el sedàs religiós: la lluita entre el bé i el mal, el cel i l'infern representats per àngels i arcàngels (normalment el santoral ha escollit sant Miquel i sant Gabriel per aquesta tasca) i diables capitanejats pel Lluçifer i la Diablessa, respectivament. Aquests dos bàndols, que no són res més que la representació i personificació de l'eterna rivalitat còsmica entre el caos i l'ordre, entre el seny i la rauxa, s'esbatussaven en les esmentades processons del Corpus a mode d'imatge moral i de postal religiosa. El fet, però, va ser que a la gent, que omplia carrers i places per veure tota aquella patuleia de balls i figures, l'acabaria potser atraient més el bullici, la plasticitat i la disbauxa d'aquestes

“figuracions” materials o humanes d’alguns mites, llegendes o creences prèvies que no pas tot el missatge que el cristianisme volia transmetre en un principi. Tot i amb això, segons l’opinió de Jordi Bertran, faltaria tenir en compte l’esglaó, masses vegades oblidat, dels joglars, histrions i arlequins o bufons medievals que esdevindrien hereus de l’antic teatre clàssic i que sovint se’ls considerava propers a l’esperit del diable. Com tampoc s’hauria de perdre de vista el factor que possiblement va jugar l’alquímia àrab en la millora de la pirotècnia i focs d’artifici.

D’aquesta manera, encara ara trobem algun rastre d’antics rituals pre-cristians a la Patum de Berga, on els Plens són uns personatges abillats amb carotes (les antigues eren de color verd) de mig diable-faune-sàtir amb banyes enroscades, coberts d’herba fresca (la vidalba o alfals), vestits amb els colors verd i vermell (coloracions molt simbòliques, però aquest seria un altre tema) i carregats amb fuets (un tipus de coet) a les banyes i a la cua. Aquesta mena de “genis” salten en rotació enmig de la gent i al so d’una música persistent. Però la Patum també té el salt de Maces que mostra la vessant més cristianitzada d’aquesta pràctica: els diables, que llencen foc, fum i espetecs des dels fuets que duen a la maça (que emet el so primitiu de caixa de ressonància mitjançant uns palets de riu que es mouen en el seu interior), són vençuts i rematats per la llança de l’ordre dels arcàngels. Si el ritual festiu dels Plens el despullessim de la música i massificació actuals, quedarien uns quants personatges d’una comunitat del pre-Pirineu que pels volts del solstici d’estiu saltaven i es movien, vés a saber com, al so d’una mena de tabal que es percutia monòtonament, potser amb la voluntat de representar alguns caràcters o aspectes de la natura mateixa i amb unes finalitats pràctiques ben concretes. Així, ens trobaríem davant d’una voluntat ancestral de personificar la natura amb les seves penes o glòries, amb la seva plenitud o decadència, amb els seus aspectes positius o negatius. La qüestió de fons seria molt difícil de clarificar sense una base documental (altra banda inexistente) sòlida i concreta d’aquelles remotes èpoques.

En referència als orígens de la pràctica festiva dels diables, hi ha qui parla d’imitació de l’astre solar amb el foc, altres es decanten més per la base purament agrícola (fins i tot relacionada amb el cultiu del vi), altres per les personificacions d’antics genis de la natura i de la terra, potser relacionats amb la fecundació o amb petites divinitats domèstiques..., sempre però relacionat-se amb tot allò allunyat del que predicava el cristianisme, per aquesta raó, aquesta religió va adaptar tots aquells rituals pretèrits als seus molins.

Fixem-nos, però, que tot i passar els segles, ens trobem parlant de diables i dimonis en ple segle XXI. De fet, el lligam d’aquests éssers

amb les forces naturals deu ser bastant notori, quan les persones que s'abillaven amb vestits de diable durant els inicis dels anys 80 escolliren la diada de sant Joan (solstici d'estiu) per trobar-se en germanor i encendre la foguera, venint des de diferents punts del país i encomanant una energia especial. El Ball de Diables de l'Arboç va ser el primer grup en organitzar aquesta trobada el 1981, i el segon va ser el Ball de Diables de Vilanova i la Geltrú el 1982, seguint, durant els anys posteriors, a Sitges, Sant Quintí de Mediona, el Vendrell, els Monjos, les Borges del Camp..., i morint d'èxit cap a la segona meitat dels anys 90.

Enguany, doncs, ens hem trobat amb l'estrena d'un nou vestuari del Ball de Diables de Vilanova dissenyat per l'artista Pep Duran. Darrere han passat els vestits d'Enric Critòfol Ricart, d'Armand Cardona i de Joaquim Budesca. Però la pregunta que potser algú es fa o s'ha fet alguna vegada és per quina raó es canvien totalment de disseny, ja que el fet de canviar de roba és del tot normal atenent a la pràctica erosiva del foc. No sé si algú té una resposta coherent i ben formada respecte aquest tema. Si algú ha dit alguna cosa al respecte sempre ha parlat de "tradició", una "tradició" de canviar que s'instaurà el 1980 amb la primera modificació conscient de vestuari i que l'envoltava una sèrie de factors polítics, socials i festius que la feien especial, ni millor ni pitjor. Si les circumstàncies i les persones del moment haguessin estat unes altres segurament la "tradició" que es va instaurar hagués anat en una direcció diferent.

Hi ha qui parla també de "tradició" tenint com a referència el 1947, quan es recupera el Ball de Diables vilanoví amb els vestits dissenyats per Enric Cristòfol Ricart, però en realitat allò no era cap canvi, sinó una estrena d'una recuperació històrica.

Aquest costum local sembla que també el segueixen els vestits del Ball de Diables petits de l'Agrupació de Balls Populars de la nostra ciutat. Els primers van ser pintats per l'artista Salvador Masana i Saburit (estrenats el 1981), els segons ho van ser de la mà de Francesca Calaf (el 1994) i els últims (2004) han estat dissenyats per Martí Valero.

De fet, tenim exemples de poblacions properes que, de moment, opten per un altre model de "tradició". Actualment, a l'Arboç quan cal canvien la roba dels vestits però el disseny queda inalterable. Aquest model també existeix actualment a Sant Quintí de Mediona i a Tarragona (tot i que a Tarragona es va canviar, en part, el disseny dels vestits el 1993, quedant inalterables els ceptrots i la línia o estil general del vestuari), per posar dos exemples més. En canvi, el Ball de Diables del Vendrell ja porta, de moment, dues vegades renovant els seus vestits, però, en totes dues ocasions, ha sigut el mateix

artista (en Joan Descals) qui els ha pintat, seguint, això sí, els mateixos patrons, colors generals i estris, és a dir, només ha canviat lleugerament la iconografia, mantenint l'estil intacte.

El model de Vilanova i la Geltrú, que no és l'únic, és més inquiet i, segurament, rau en qüestions més psicològiques i socials locals, segons les poblacions, que no pas en qüestions purament pràctiques. El fet de reinventar, de canviar, de reproposar i d'innovar sempre porta aire fresc, però es pot córrer el risc de perdre de vista l'essència (paraula molt utilitzada durant la passada Festa Major), i la personalitat d'un ball que pertany a un lloc concret. Per qüestions molt llargues i diverses, la gent, en general, s'acostuma a tot, però el que sí seria interessant estudiar és el nivell d'identificació a un personatge o altre del ball de diables al llarg del temps, car certes colles (històriques o no), que de moment han optat per no variar tant de vestuari, a les seves respectives poblacions ja es comencen a formar veritables icones al voltant d'un personatge o altre del ball, sobretot entre els més petits. I és en aquest punt on els vestits, complements i estris dels diables juguen un paper fonamental.

Per altra banda, ja està bé que tothom no fagi el mateix (només faltaria) i que certs balls i colles de diables es decantin per renovar totalment el vestuari i fer-ne una festa, sempre, però, s'hauria de tenir en compte de no sobredimensionar l'aconteixement i creure's el més original, artístic i trencador del moment. Els vestits i les seves iconografies poden anar i venir, variar si cal, però allò que hauria de quedar és l'esperit que la gent (o fins i tot el paisatge amb les seves característiques formals i cromàtiques) d'aquell lloc concret vol transmetre al seu ball de diables, perquè també la gent que fa de diable durant un temps és caduca i, per tant, el seu gust artístic (que pot o no coincidir amb la majoria de la població) és exclusiu d'aquells moments o circumstàncies. És a dir, seria més lògic que la creació del o dels artistes i els gustos dels integrants d'una colla s'adaptessin i s'integressin a la pràctica festiva que tenen els diables i als seus caràcters essencials, territorials, tradicionals, socials i altres que puguin existir, que no pas que allò que la majoria de la comunitat entén com a seu se subordinés massa a factors purament exclusius d'un determinat sector o idea. En aquest cas, l'art s'hauria de subordinar al ritual festiu i no a l'inversa.

Ja són moltes les poblacions on la figura d'un o altre artista juga un paper clau en el disseny dels vestits o, fins i tot, indrets on la manufactura i artesania totalment populars són els veritables agents del vestuari dels diables. Serien els casos, a tall d'exemple, de l'important i acurat treball iconogràfic dels, encara poc coneguts, vestits del Ball de Diables "Bruixots" d'Alcover, dissenyats per l'artista alcoverenca Alba Figueras; de l'estudi de les textures, materials

(arpillera o xarpellera amb botons de fusta) i simbologia del Ball de Diables "Carranquers" de Cervera, hereus de l'antiga Confraria d'Animació la Matraca; dels vestits de fons blanc amb motius cosits del model tradicional dels balls de diables de la zona del Baix Camp i Priorat; de la creativitat i imaginació del vestuari del Ball de Diables de Caldes de Montbui, dissenyat pel desaparegut titellaire Romà Martí del grup "Badabadoc"; l'iconografia en relleu de roba dels vestits de les Diablesses de Mataró; o com els casos d'artesanía i treball artístic dels ceptrots, realitzats amb ferro forjat, d'alguns balls de diables del Camp de Tarragona, com el cas dels del Morell, dissenyats per l'escultor i forjador Antoni Mas Castellort.

De fet, la denominació "Terra de dimonis", ja emprada per en Xavier Fàbregas, ens evoca un territori ampli dels Països Catalans amb certes tipologies diferenciades d'aquests estranys personatges. Existiria, per tant, el model més "comú" format pels balls i colles de diables o dimonis; els Plens i Maces de la Patum de Berga, com a pràctica d'un ritual diferencial que ha perviscut al pas del temps; els dimonis del tipus "botargues" (varietat del dimoni burlesc) de les "Santantonades" o festes de sant Antoni de la zona dels Ports de Morella i entorns, amb el màxim exponent del Forcall; els dimonis de les festes de sant Antoni de les Illes; els diables burlescos d'alguns balls blancs del Camp de Tarragona i dels balls de gitanes de certes localitats del Vallès, que s'emparentarien amb l'esperriot o màscara festiva del Pollo de Moià; i, fins i tot, a mode de més teatralitat, els dimonis de les representacions dels Pastorets durant les festes de Nadal (vés per on, pels volts del solstici d'hivern, com sant Antoni), entre d'altres. Aquest enorme ventall de representacions d'un mateix concepte ens fa pensar que la definició en si de "diable" o "dimoni", a nivell festiu, és força complexa, ja que el pas del temps ha anat amalgamant, configurant, mantenint o alterant diferents pràctiques i conceptes sobre aquesta figura.

Si ens centrem exclusivament en el model de balls i colles de diables o dimonis, podem apreciar que fins a finals dels anys setanta es mantenia, en pocs llocs, el model antic de ball de diables procedent de les antigues representacions de Corpus o d'altres festes assenyalades. Eren els casos de l'Arboç, Vilanova i la Geltrú, Sitges, Sant Pere de Ribes, Sant Quintí de Mediona, Vilafranca del Penedès, les Borges del Camp i pocs llocs més. Per aquesta raó, posteriorment, s'ha anomenat la zona de la Catalunya Nova que integra les comarques del Garraf, Penedès i part del Camp de Tarragona (com el Tarragonès i el Baix Camp) com a territori del model històric i tradicional del ball de diables. En aquest sentit, el Ball de Diables del Vendrell es recuperà el 1979, com el Ball de Diables de Reus que es recuperà el mateix any i es fundà com a colla estable el 1981, els balls de diables de la Riera de Gaià i Torredembarra es recuperaren el

1987 i el de Tarragona el 1984. Només 9 d'aquestes colles formen part del que s'anomena la coordinadora de Balls de Diables Centenaris amb Parlaments de Catalunya. Tot i amb això, potser seria més agraït parlar de "model tradicional" en si o de "balls de diables històrics", ja que dins d'alguna d'aquestes denominacions entrarien balls de diables del Baix Camp i Priorat (com Reus, les Borges del Camp, Falset...), de Cervera, Alcover, Valls o Igualada (aquests tres últims amb parlaments) que disposen d'antecedents històrics importants, i de poblacions com Granollers, Sabadell, Caldes de Montbui, Badalona, el Morell, Vallmoll, Vila-seca, Lleida..., que han adoptat el model tradicional de Ball de Diables.

Per una altra banda, a inicis dels anys 80, es produí una forta eclosió de la cultura popular en general i naixeren moltes colles de Diables. A més, alguns factors catalitzaren el procés, com seria el cas de la Festa del Correfoc, paraula inventada el 1980 per les festes de la Mercè de Barcelona; al manteniment de la Patum de Berga com a focus d'atenció i de festa inspiradora, arrel de les seves particulars característiques ancestrals, festives i antropològiques; i de l'espectacle "Dimonis" del grup Comediants que viatjà arreu, però, sobretot, influencià al ser vist a la Fira de Teatre al Carrer de Tàrrrega, creada el 1981, el mateix any de la primera Trobada de Diables de Catalunya celebrada el 24 de juny a l'Arboç, que ja hem apuntat anteriorment. En aquesta trobada ja s'entreveia el moment històric que s'estava vivint al món dels diables, ja que hi participaren colles històriques, com les del Vendrell, Vilanova i la Geltrú, Sitges, Sant Pere de Ribes, Reus, l'Arboç i Sant Quintí de Mediona (també hi havia de participar Vilafranca del Penedès), i les de nova fornada, com les del Clot de Barcelona (1977), Vila-rodona, Spantus dels Monjos, Moja, Puigdàlber, el Pla del Penedès i Sant Sadurní d'Anoia (la de Piera també hi havia de participar), totes aquestes últimes creades aleshores, entre finals dels 70 i inicis dels anys 80. Així doncs, en aquells moments coincidien els models tradicionals i històrics amb els models de nova fornada que podien o no seguir el primer model i que podien o no sorgir dins de l'àrea geogràfica que, anteriorment, hem anomenat com a "històrica" o "tradicional", amb totes les cometes que calguin.

Des d'aquells anys ençà, la pràctica dels ballls i colles de diables o dimonis s'ha escampat per tota la geografia dels Països Catalans, arribant a la Franja, Catalunya Nord, País Valencià i Illes Balears. Pel que fa a Catalunya, es poden diferenciar certes tipologies o dinàmiques repartides per diferents zones geogràfiques. Així doncs, la zona del Barcelonès, Baix Llobregat i Vallès ha adoptat, en general i salvant certes excepcions, més el model de colla o grup de diables, enfocant-se sobretot a la pràctica del correfoc i sense seguir gaire el model de ball de diables tradicional. Sovint, en aquest tipus de colles,

s'han amalgamat pràctiques de malabars de foc amb les inherents als diables, fent evolucionar la dinàmica d'aquests cap a altres camins expressius. Caldria destacar, però, els ceptrots dels Diables de Terrassa, uns estris que són autèntics tòtems de foc, imitats per moltes colles de l'àrea metropolitana.

La zona del Garraf, Penedès i part del Camp de Tarragona que, en general, seguien el model "historico-tradicional" (amb el ball de diables format pel Llucifer, Diablessa, diables, Arcàngel i tabalers, on la lluita entre el bé i el mal és el fil conductor mitjançant els parlaments que poden ser versots o actes sacramentals), però que moltes colles han seguit d'una manera més relaxada o que, senzillament, no ho han fet. Caldria destacar, però, dos aspectes: la Carretillada del Ball de Diables de l'Arboç com una de les màximes expressions de foc del país, i el fet singular del Ball de Diables de Sant Quintí de Mediona, que segueix uns parlaments i vestuari molt típics i inalterables d'aquell racó de Penedès i que, al mateix temps, ha sabut innovar i adaptar-se als nous temps mitjançant un correfoc on surten dos ceptrots (o forques grosses) immensos amb capacitat per unes 250 carretilles.

Per una altra banda, altres colles, que tampoc han seguit massa el model tradicional, han anat sorgint per les comarques de l'Ebre i de Ponent (Tortosa, Riba-roja, les Borges Blanques, Mollerussa, Agramunt...), destacant el Ball de Diables "Carranquers" de Cervera per la seva originalitat, eficàcia i personalitat, sent el pal de paller de la festa laica i transgressora de l'Aquelarre de Cervera, creada el 1978.

El model del Baix Camp- Priorat, que ja hem apuntat abans, perviuria (amb certes excepcions) amb els vestits de fons blanc i siluetes retallades i cosides al damunt, sense personatges diferenciats com altres balls de diables, sense parlaments (tot i que aquest any el Ball de Diables de Reus ha representat el Ball de Sant Miquel) i, normalment, duent-se els coets dins de civaders individuals per cada diable. Prop d'aquesta zona queda la Conca de Barberà amb barreja d'estils i influències, potser per haver sigut una comarca de pas per alguns balls i colles de diables.

En canvi, la zona de l'Anoia i del Bages ha begut més de la influència de la Patum de Berga amb diables de dues carotes, destacant els casos d'Igualada, Santa Margarida de Montbui i Capellades, però, molt especialment, el cas de Manresa, on el Correfoc ha esdevingut, des de 1982, una festa molt singularitzada amb tres tipus de diables segons la seva màscara, vestit i pirotècnia: els Moixogants, els Capgirells i les Fogueres.

A les terres del Maresme cal destacar les Diablasses de Mataró, creades el 1985 com a colla pionera únicament integrada per dones, i altres colles de diables d'estils diversos.

Les comarques gironines han estat més properes al model d'espectacle teatral i posterior correfoc itinerant amb muntatges pirotècnics, per bé que aquest model està proliferant arreu, destacant els Diables de l'Onyar de Girona i els "Pim Pam Pum Foc" d'Olot (la varietat de noms o denominacions segons les colles requeriria un extens estudi lingüístic i folklòric).

La pràctica o joc festiu dels diables també s'ha anat extenent, d'una forma més esporàdica però creixent, a indrets de l'interior o dels Pirineus, com serien els casos de Vic, Manlleu, Solsona, Organyà, Puigcerdà...

Enmig de tot aquest univers, es troba Vilanova i la Geltrú estrenant un nou vestuari pel Ball de Diables. En aquest sentit, si fem una ràpida ullada enrere, ens podríem atrevir a destacar certes característiques i sensacions (totalment subjectives) dels tres models de vestits anteriors als actuals. Així doncs, els vestits d'Enric Cristòfol Ricart (estrenats el 1947) remetien al món més proper del Garraf, amb rèptils i altra fauna diversa d'aquestes terres emmarjades, i amb una evocació al món vegetal de les herbes i plantes (potser curatives?), pintades, sobretot, a les faldilles de la Diablessa. Són uns vestits romàntics, fins i tot podrien "definir-se" com a noucentistes, ideals per ser vistos cap a la tarda-vespre de llum blavosa i, potser, serien com la primavera, optimistes i cànids.

Els vestits de l'Armand Cardona (estrenats el 1980) sigueren els primers trencadors respecte la figuració precisa dels anteriors. Podrien ser la tardor, esquitxats, teatrals i primitius, mitjançant serrells i símbols esotèrics de gats, rostres, ulls, triangles invertits, graelles... Són vestits que ens remetien al ritual, a la conceptualitat, a la por i al respecte que imposen uns diables que en prou feines veus el seu rostre. Simbolitzarien tota una època, aquells primers anys del Correfoc barceloní amb bullici de gent cridant i amb ganes enceses d'ocupar el carrer. Podrien ser com la nit.

Els del Joaquim Budesca (estrenats el 1995) podrien evocar l'estiu, amb colors més lluminosos, provinents de la terra mediterrània, per ser vistos al migdia, potser un pèl massa dolços per representar tot aquest món del subconscient i amb maces i ceptrots de disseny. Aquest vestuari retornaria un xic a la innocència, però amb un factor pràctic creixent: les espectaculars enceses del diables fan anar els ulls més al foc que als personatges en si.

Dels últims vestits, dissenyats pel Pep Duran, encara en podem dir poc. El temps i les circumstàncies històriques són massa recents per tenir una òptica òptima, tot i amb això, durant les seves evolucions durant aquesta passada Festa Major, sembla entreveure's el factor psicològic, el diable futurista i còsmic que es fa fonedís entre símbols de la gran màquina freda i hivernal que ens enganya amb colors vius que es dilueixen entre el foc.

Però què en queda dels Diables de Vilanova i la Geltrú? El seu salt? El seu toc de tabals? Les seves enceses i figures? On rauria la sempre mal anomenada "essència"? Els canvis de pell profunds de forma i continguts ajuden més a arrelar o a ventejar l'avorriment? Som fills de la lluna (variable, capritxosa, seductora...) o del sol (matemàtic, fidel, perenne...)? Si un infant ens demanés "dibuixa'm els diables de Vilanova", què faríem?
Qui sap...

Heribert Masana i Soler

Publicat al Diari de Vilanova del 10 de novembre de 2006